

5. Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТРУКТУР СЮЖЕТНОГО ТА КОМПОЗИЦІЙНОГО РІВНЯ В СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ ПРО ПОПЕЛЮШКУ

ЄФИМЕНКО В. А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сучасна літературна казка є складним та багатогранним явищем. Пройшовши довгий шлях з моменту свого виникнення у XVI ст., європейська літературна казка увібрала в себе кращі фольклорні традиції та значну кількість інтертекстуальних елементів. Особливий інтерес даного дослідження становлять сучасні літературні казки та казкові повісті, які звертаються до класичних казкових сюжетів, але трактують їх по-новому.

Аналіз останніх досліджень сучасних літературних казок (Л. Прохорова, О. Солодова, О. Нефьодова, А. Брандаусова) присвячений переважно загальним проблемам жанру та вивченню творчості окремих письменників. Метою даної розвідки є порівняння структур сюжетного і композиційного рівня в літературних казках про Попелюшку.

Наше дослідження спиратиметься на перелік функцій та ролей дійових осіб, запропонованих В. Проппом у праці “Морфологія чарівної казки” [1]. Нагадаємо, В. Пропп з’ясував, що набір ролей казкових персонажів (антагоніст-шкідник, дарувальник, помічник, царівна, відправник, герой та удаваний герой) та 31 функція дійових осіб є елементами чарівної казки, які повторюються. Важливим також є твердження дослідника про те, що не всі виділені ним функції представлені в усіх казках, проте порядок їх слідування залишається незмінним.

Відповідно до покажчика казкових сюжетів Аарне-Томпсона-Утера, казки про Попелюшку належать до типу 510А – сюжетів про персонажа, який переслідується. Фольклористи виділяють більше 700 варіантів казки про Попелюшку [4, р. vii], найпопулярнішим з яких вважається казка Ш. Перро. Основними критеріями для віднесення до цього типу казок є такі: наявність діючої особи, до якої погано ставляться інші члени родини; допомога у вигляді чар або поради від тварини / пташки / істоти, яка замінює матір; перетворення персонажа (під час танцю / святкування тощо) із вдягнутої у лахміття замурзи на красуню в розкішному вбранні; нарешті, упізнання героїні завдяки певному предмету (найчастіше черевичку) [4, р. 298].

Розглянемо структурні моделі найвідоміших казок про Попелюшку – “Попелюшка або кришталевий черевичок” Ш. Перро [6] та “Попелюшка” братів Грімм [7]. Вони складаються з таких функцій:

1. Відлучка – смерть матері.

2. Біда / нестача – важке життя головної героїні після повторного одруження батька.

3. Випробовування (казка Грімм) – Попелюшці необхідно виконати певні умови для поїздки на бал.

4. Отримання чарівного помічника – феї (Ш. Перро), білої пташки (Грімм).

5. Переміщення – відвідання Попелюшкою балу.

6. Таврування/мітка – залишений Попелюшкою черевичок.

7. Невпізнане повернення – Попелюшка повертається з балу, невізнана мачухою та сестрами.

8. Необроблені зазіхання – зведені сестри приміряють черевичок.

9. Упізнавання – Попелюшці черевичок виявляється впору, після чого вона дістає та одягає другий.

10. Трансфігурація (казка Ш. Перро) – фея перетворює вбрання Попелюшки на розкішну сукню.

11. Покарання (казка Грімм) – пташки викльовують очі зведеним сестрам.

12. Весілля – одруження Попелюшки та принца.

Якщо казка Ш. Перро, написана у 1697 р., є одним із перших європейських варіантів казки про Попелюшку (їм передуює казка італійського письменника Дж. Базиле “*La Gatta Cennerentola*”, опублікована у 1637 р.), то найдавніший китайський варіант цієї казки з’явився на 700 років раніше і датований серединою IX ст. Його автором є Туан Чен Ших з Шантунга. З огляду на те, що ця казка є не дуже відомою, вважаємо доцільним переповісти її стислий зміст (повний текст міститься в книзі А. Дандеса “*Попелюшка*” [4, р. 75]). Казка починається з того, що чоловік мав двох дружин, одна з яких померла, залишивши доньку Шех Хсіен. Після смерті батька мачуха часто доручала дівчині складну та небезпечну роботу. Шех Хсіен упіймала рибу, яку випустила в ставок біля будинку та постійно підгодовувала. Мачуха якось відправила дівчину по воду до дальнього джерела, а сама в цей час вбила рибу та з’їла її. Дівчина сумувала за рибою, а потім заховала її кістяк у себе в кімнаті. Від тоді всі бажання дівчини почали здійснюватися. Коли мачуха зі своєю донькою пішли на святкування, яке проходило у їхньому місті, дівчина вбралася у гарну сукню та золоті черевички і попрямувала туди. Поспішаючи додому, на зворотному шляху дівчина загубила один черевичок. Люди, які знайшли його, продали черевичок у сусіднє королівство. Король вирішив знайти власницю черевичка, тому наказав усім жінкам примірити його, але він нікому не підійшов. Тоді король послав своїх людей на пошуки, які тривали доти, доки не знайшовся такий самий черевичок у будинку Шех Хсіен. Коли дівчина одягнула свою сукню та черевички, вона мала вигляд богині. Король одружився з нею та забрав до свого королівства, а мачуху та зведену сестру люди закидали камінням. Дівчина забрала з собою кістяк риби, завдяки якому протягом року король отримав величезну кількість коштовностей. Через рік бажання вже не виконувалися, тому король закопав кістяк разом із коштовностями на березі моря, а коли через деякий час хотів їх відкопати, з’ясувалося, що їх зміло в море.

Порівняння сюжету китайської казки з європейським свідчить, що практично всі функції повторюються, відсутня лише функція випробовування (якої, до речі, немає і в казці Ш. Перро) та необґрунтованих зазіхань.

Звернемось тепер до сучасних літературних казок про Попелюшку, зокрема до казкової повісті “Сповідь потворної зведеної сестри” Г. Магваєра (G. Maguire “Confessions of an Ugly Stepsister” [5]) та казки “Попелюшка: новий погляд” М. Бінчі (M. Binchy “Cinderella Re-examined” [3]).

У творі Г. Магваєра, який є ретроспективною оповіддю однієї із зведених сестер Клари-Попелюшки, більшість сюжетних функцій мають відповідники в прецедентних текстах класичних казок. Це, зокрема, такі функції, як відлучка, біда/нестача, відправлення, таврування/мітка, невпізнане повернення, необґрунтовані зазіхання, упізнавання, покарання, весілля. Але навіть однакові сюжетні функції можуть мати різне наповнення в творах із класичним та трансформованим сюжетом. Так, функція біди у творі Г. Магваєра є більшою за обсягом, адже на долю героїні випадає не одна, а багато бід: окрім того, що вона з єдиної улюбленої дитини в сім’ї перетворюється на прислугу, після серії невдалих капіталовкладень родина опиняється на межі банкрутства, нарешті, з нею хоче одружитися один з кредиторів її батька, якого вона ненавидить. Слід зазначити, що намагання уникнути заміжжя є досить поширеним мотивом у казках про Попелюшку (щоправда, в менш відомих варіантах). У цьому випадку проблеми головної героїні виникають не через мачуху або зведених сестер, а через членів родини (найчастіше батька), які хочуть, щоб вона одружилася з неприємним їй чоловіком. Попелюшці не залишається нічого іншого, як втекти з дому та шукати притулку деінде.

Існує декілька важливих функцій, наявних у казках, але відсутніх у повісті “Сповідь потворної зведеної сестри”. Це, зокрема, випробовування, яке є лише в казці братів Грімм: мачуха ставить перед Попелюшкою умову для поїздки на бал – вибрати з попелу спочатку одну, а потім дві миски сочевиці. Хоча Попелюшка і виконує ці умови, дозволу на поїздку вона так і не отримує. Ще однією важливою функцією в класичних варіантах казки про Попелюшку є отримання чарівного помічника у вигляді феї у Ш. Перро або білої пташки у братів Грімм, які забезпечують Попелюшку сукнею та черевичками (кришталевими або золотими) в обох казках та каретою, конями, кучером і лакеями у казці Ш. Перро.

З іншого боку, є функції, характерні лише для повісті Г. Магваєра. Насамперед тут зміщуються акценти стосовно ролі зведених сестер Клари. Якщо старша сестра німа та розумово відстала Рут ставиться до Клари нейтрально, то молодша Айріс співчуває їй, умовляє поїхати на бал (незважаючи на заборону матері), придумує спосіб роздобути розкішну сукню та дає Кларі нові материні черевички. Як уже зазначалося, головна героїня Клара на прохання зведеної сестри Айріс погоджується на протидію, що не відповідає із класичному варіанту, в якому зведені сестри навіть не допускають і думки про можливість відвідання балу Попелюшкою. Функція необґрунтованих зазіхань виконується героїнями формально, які не демонструють жодного бажання довести, що загублений черевичок належить саме їм, на відміну від героїнь казки братів Грімм, де одна зведена

сестра відрізає собі великого пальця, а друга надрізає п'ятку, намагаючись втиснути ногу в черевичок. Взагалі черевичок є приводом щоб принц Філіп потрапив до будинку й заарештувати Рут, яка підпалила будинок, в якому проходив бал:

'Let her try the slipper,' says Margarethe wildly, perhaps to shift the attention of the Prince from the sniffles of Ruth.

'There is no need; the slipper was merely a ruse to get you to open the door to me,' says the Prince. 'A ruse, I see, that I did not even need to enact'. But Clara has come forward and taken the slipper from where it has fallen. She puts it on, and stands and lifts her chin [5, p. 385].

У повісті є функція викриття, коли мачуха проговорила, що саме вона отруїла матір Клари. За це вона цілком заслужено отримує покарання у вигляді сліпоти, тоді як, наприклад, у казці братів Грімм покарані були зведені сестри, яким птахи викльовують очі, в китайській казці карають мачуху та зведену сестру, а в казці Ш. Перро Попелюшка усіх великодушно прощає.

У феміністичній казці "Попелюшка: новий погляд" ірландської письменниці М. Бінчі знаходимо менше функцій, ніж у класичних казках чи казковій повісті Г. Магваєра:

1. Біда / нестача – відмова батька дати гроші Попелюшці на створення закладу швидкого харчування (тоді як він дав гроші старшим сестрам на створення бутіку модного одягу та салону краси).

2. Випробовування – участь у конкурсі з метою виграти грошовий приз.

3. Отримання – вигреш головного призу, який включає обов'язкове відвідання балу та забезпечення одягом, прикрасами, норковою шубою та автомобілем на один вечір.

4. Переміщення – прибуття головної героїні на бал.

5. Таврування / мітка – зникнення одного черевика на високих підборах, які Попелюшка зняла під час танцю з принцом.

6. Упізнавання – Попелюшка сама зателефонувала принцу після публікації в газеті інформації про його закоханість.

7. Ліквідація нестачі – Попелюшка стає керівником ресторанного господарства королівського палацу.

Як неважко помітити, у цій казці відсутні такі функції, як невпізнане повернення, необґрунтовані зазіхання, трансфігурація та покарання. Пояснюється це особливостями розвитку сюжетної лінії: якщо головна героїня не претендує на одруження з принцом, відпадає необхідність у функції необґрунтованих зазіхань та пов'язаних з нею функції покарання. Крім того, відсутня одна з ключових функцій – весілля, від якого Попелюшка сама відмовляється, віддаючи перевагу успішній кар'єрі.

Схема персонажів даної казки також відрізняється від схем згаданих раніше казок, які включають антагоніста-шкідника (мачуху), дарувальника, відправника (фею), героїню та удаваних героїнь (зведених сестер). У казці відсутні антагоніст та удавані героїні. Хоча сестри Попелюшки в першій частині книги збираються на бал та будують плани щодо підкорення принца, після балу вони не роблять жодних кроків для його завоювання.

Від розглянутих вище структур сюжетного рівня перейдемо до структур композиційного рівня, характерних для казкового жанру, зокрема початкових і фінальних формул, потрібних повторів тощо. На думку Л. П. Прохорової, початкові та фінальні формули більше ніж інші елементи стереотипної моделі сигналізують про казковий характер оповіді, тому що знаходяться в сильних позиціях тексту [2, с. 71]. Так, казка Ш. Перро починається традиційною формулою існування:

Once there was a gentleman who married, for his second wife, the proudest and the most haughty woman that was ever seen [6, p. 56].

Дана початкова формула виводить на передній план антагоніста головної героїні – мачуху. У сучасних літературних казках традиційні формули зазнають семантичної трансформації. Ось, приміром, як починається казка М. Бінчі “Попелюшка: новий погляд”:

Once upon a time there were three sisters whose appearance is immaterial but the eldest girl Thunder had a ferocious temper, and a great greed for money. She was constantly scanning the papers and magazines to find out where she might be likely to meet wealthy men [3, p. 57].

Традиційний казковий зачин “*Once upon a time*” уточнюється, по-перше, твердженням про те, що зовнішність трьох сестер не має істотного значення, а по-друге, досить прямолінійною характеристикою однієї з сестер. Подібні семантичні трансформації є ознакою пародійного характеру даної казки. Характерна для більшості казок часова невизначеність нівелюється згадкою про газети та журнали, які постійно переглядала героїня.

Семантичних трансформацій зазнають і фінальні формули. Якщо казка Ш. Перро закінчується традиційною мораллю, то казка М. Бінчі має не зовсім традиційне закінчення:

The prince looked happier than he had for weeks. He was not a bad boy but Cinderella thought she had done the right thing in refusing to marry him. A woman had enough to do these days without taking on a husband who had to be given things to do to keep him occupied. Besides, her post as Chief Executive of Palace Enterprises was going to keep her busy and very happy ever after [3, p. 64].

У даному уривку ми бачимо переосмислення традиційної фінальної формули весілля: героїня збирається жити довго та щасливо, але не в шлюбі з принцом, а на посаді керівника ресторанного господарства палацу. Тут, як і в інших частинах твору, автор відходить від стереотипу.

У казковій повісті Г. Магваєра “Сповідь потворної зведеної сестри” традиційні початкові та фінальні казкові формули взагалі відсутні, натомість вона містить пролог та епілог. Сюжетна лінія повісті не закінчується весіллям Клари та принца. З епілогу ми дізнаємося про подальшу долю головної героїні, зокрема про те, що у Клари народилося двоє дітей, що після смерті чоловіка вона переїхала до Америки, де і померла. Наявність подібних паратекстуальних елементів, невласливих прототипічній казковій моделі, свідчить про зміни в композиційній структурі, які відбулися в сучасній літературній казці та казковій повісті. Це один з видів нарративної стратегії, спрямований на комунікацію з читачем, адже, наприклад, у пролозі представлені учасники комунікативної ситуації та обставини її виникнення, а в епілозі – її наслідки.

Характерним елементом казкового жанру є повтори. Повтори (як правило, потрійні) відіграють важливу роль в композиційній побудові казки, надаючи їй стрункості та утримуючи читача в напруженому очікуванні. У класичних варіантах казки про Попелюшку повтори є досить розповсюдженими. Так, у казці Ш. Перро Попелюшка двічі їде на бал, а у братів Грімм, крім двох випробовувань та трьох балів, принц тричі саджає потенційну наречену на коня, і пташка тричі підказує йому, чи вірний він зробив вибір. Автори розглянутих сучасних казок про Попелюшку не використовують подібний композиційний прийом.

Отже, зазначимо, що порівняння структур сюжетного та композиційного рівня в літературних казках про Попелюшку свідчить про те, що більшість сюжетних функцій у сучасних казках мають відповідники в прецедентних текстах класичних казок. Разом з тим, однакові сюжетні функції можуть мати різне наповнення в творах з класичним та трансформованим сюжетом. У сучасних літературних казках традиційні формули зазнають семантичної трансформації. Найбільший відхід від стереотипних уявлень демонструють феміністичні казки, в яких набір сюжетних функцій головної героїні змінюється відповідно до реалій сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пропп В. Морфология волшебной сказки / Владимир Яковлевич Пропп. – М. : Лабиринт, 2006. – 128 с.
2. Прохорова Л. П. Интертекстуальность в жанре литературной сказки : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Прохорова Лариса Петровна. – Кемерово, 2002. – 204 с.
3. Binchy M. Cinderella Re-examined / M. Binchy // Rapunzel's Revenge : Fairytales for Feminists. – Dublin : Attic Press, 1985. – 64 p.
4. Dundes A. Cinderella, a casebook / Alan Dundes. – Madison : University of Wisconsin Press, 1988. – 316 p.
5. Maguire G. Confessions of an Ugly Stepsister / Gregory Maguire. – L. : Headline review, 2008. – P. 57–64.
6. Perrault's Fairy Tales. – Ware : Wordsworth Editions, 2004. – 144 p.
7. The Brothers Grimm. The Complete Fairy Tales / The Brothers Grimm. – Ware : Wordsworth Editions, 2007. – 845 p.

ТРАКТОВКА ФЕНОМЕНА ЛЮБОВЬ В ТВОРЧЕСТВЕ АРАБСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

КОВЫРШИНА Н. Б.

Российский университет дружбы народов

На протяжении длительной истории существования человечества каждый народ по-разному понимал и описывал проявления любовных чувств, создавая собственную философскую систему “любви”, в которой находили своё отражение особенности самобытной национальной культуры, нравственные и эстетические идеи общества, его традиции и обычаи. У арабов “любовь”